

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

﴿لطفاً با وضو مطالعه شود﴾

تعمیرات

(جلد اول)

زیر نظر:

دبیرخانه طرح تکریم شهدای گرانقدر دانشگاه امام صادق علیه السلام
دفتر پایداری و مقاومت اداره فرهنگی دانشگاه امام صادق علیه السلام

به کوشش:

مسعود رحمتی - مهدی عبداللهی ضیاء الدینی

نویسندگان:

سید سعید آریانزاد

(داستانکها)

محمد جانی پور

(تحلیل محتوا)

دانشگاه امام صادق

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
سندوق پستی: ۱۴۶۵۵-۱۵۹
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

نغمه‌های سرخ (جلد اول) ■ زیر نظر: دبیرخانه طرح تکریم شهدای گرانقدر دانشگاه امام صادق (ع) و دفتر پایداری و مقاومت اداره فرهنگی دانشگاه امام صادق (ع) ■ به کوشش: مسعود رحمتی، مهدی عبدالهی ضیاء‌الدینی نویسندگان: سید سعید آریانزاد (داستانک‌ها) و محمد جانی‌پور (تحلیل محتوا) ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) چاپ اول: ۱۳۹۲ ■ قیمت: ۱۰۰۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۸۹-۷

مسئولیت محتوایی اثر برعهده دفتر پایداری و مقاومت اداره فرهنگی دانشگاه امام صادق (ع) است.

نقل مطالب تنها با ذکر کامل مأخذ مجاز است.

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

عنوان و نام پدیدآور: نغمه‌های سرخ / به کوشش دبیرخانه طرح تکریم شهدای دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری: ج: جدول، عکس، نمودار (رنگی).

شابک: ج. ۱: ۷-۱۸۹-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۹۰-۳؛ ج. ۲: ۲-۱۹۰-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۹۰-۳؛ ج. ۳: ۱-۳۳۴-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۸۹-۷

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: فهرست‌نویسی بر اساس جلد دوم، ۱۳۹۱.

یادداشت: ج. ۱ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیا).

موضوع: دانشگاه امام صادق (ع) - شهیدان

موضوع: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ - شهیدان

موضوع: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ - شهیدان - وصیت‌نامه‌ها - تاریخ و نقد

موضوع: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ - شهیدان - سرگذشت‌نامه

موضوع: شهیدان - ایران - داستان

موضوع: شهیدان - ایران - وصیت‌نامه‌ها - تاریخ و نقد

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع). دبیرخانه طرح شهدای دانشگاه

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ی ن ۱۶۲۵ / ۶۷ DSR

رده بندی دیویی: ۰۸۴۳۰۹۲۲/۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۴۴۲۸۰

فهرست اجمالی

۱۳.....	سخن ناشر.....
۱۵.....	پیشگفتار.....
۲۱.....	مقدمه.....
۵۵.....	فصل اول: شهید قاسم اشجع زاده.....
۱۲۳.....	فصل دوم: شهید مهدی امینی قاضی جهانی قاضی جهانی.....
۱۷۳.....	فصل سوم: شهید محمود برزگری.....
۲۱۱.....	فصل چهارم: شهید علیرضا خان بابایی.....
۲۵۹.....	فصل پنجم: شهید محمد رضایی زال.....

فهرست تفصیلی

۱۳.....	سخن ناشر.....
۱۵.....	پیشگفتار.....
۲۱.....	مقدمه.....
۲۱.....	مقدمه اول (سید سعید آریانزاد).....
۲۵.....	مقدمه دوم (محمد جانی پور).....
۵۵.....	فصل اول: شهید قاسم اشبح زاده.....
۵۸.....	سالنامه شهید.....
۵۹.....	زندگی نامه شهید.....
۶۳.....	داستانکها.....
۷۷.....	وصیت نامه شهید.....
۸۱.....	تحلیل محتوای وصیت نامه.....
۹۳.....	تحلیل های کمی.....
۹۵.....	تحلیل های کیفی.....
۱۱۴.....	تحلیل کلی از شخصیت شهید.....

فصل دوم: شهید محمدی اینی قاضی جهانی..... ۱۲۳

سال نامه شهید..... ۱۲۶

زندگی نامه شهید..... ۱۲۷

داستانکها..... ۱۳۰

وصیت نامه شهید..... ۱۳۸

دست نوشته های شهید..... ۱۴۰

تحلیل محتوای وصیت نامه..... ۱۴۸

تحلیل های کمی..... ۱۵۶

تحلیل های کیفی..... ۱۵۸

تحلیل کلی از شخصیت شهید..... ۱۶۷

فصل سوم: شهید محمود بزرگبری..... ۱۷۳

سال نامه شهید..... ۱۷۶

زندگی نامه شهید..... ۱۷۷

داستانکها..... ۱۸۰

وصیت نامه شهید..... ۱۸۰

پیام آیت الله مهدوی کنی..... ۱۹۵

تحلیل محتوای وصیت نامه..... ۱۹۶

تحلیل های کمی..... ۲۰۱

تحلیل های کیفی..... ۲۰۲

تحلیل کلی از شخصیت شهید..... ۲۰۶

فصل چهارم: شهید علمیرضاخان بابایی..... ۲۱۱

سال نامه شهید..... ۲۱۴

فهرست تفصیلی □ ۹

۲۱۵	زندگی نامه شهید
۲۱۸	داستانک‌ها
۲۴۱	وصیت نامه شهید
۲۴۲	تحلیل محتوای وصیت نامه شهید
۲۴۶	تحلیل های کمی
۲۴۶	تحلیل های کیفی
۲۵۰	تحلیل کلی از شخصیت شهید

فصل پنجم: شهید محمد رضایی زلال..... ۲۵۹

۲۶۲	سال نامه شهید
۲۶۳	زندگی نامه شهید
۲۶۵	داستانک‌ها
۲۷۶	وصیت نامه شهید
۲۷۶	وصیت نامه اول
۲۷۹	وصیت نامه دوم
۲۸۲	وصیت نامه سوم
۲۸۵	تحلیل محتوای وصیت نامه اول
۲۹۴	تحلیل محتوای وصیت نامه دوم
۳۰۳	تحلیل محتوای وصیت نامه سوم
۳۱۰	تحلیل های کمی
۳۱۵	تحلیل های کیفی
۳۴۲	تحلیل کلی از شخصیت شهید

فهرست نمودارها

- نمودار ۱: فراوانی کلمات وصیت‌نامه شهید اشجع زاده ۹۳
- نمودار ۲: فراوانی قالب‌های وصیت‌نامه شهید اشجع زاده ۹۴
- نمودار ۳: توصیه‌های عمومی شهید اشجع زاده ۱۰۲
- نمودار ۴: توصیه‌های شهید اشجع زاده به بسیجیان ۱۰۶
- نمودار ۵: توصیه‌های شهید اشجع زاده به دانشجویان ۱۰۸
- نمودار ۶: سنجش فراوانی قالب‌های بیانی وصیت‌نامه شهید امینی ۱۵۶
- نمودار ۷: سنجش فراوانی جهت‌گیری‌های وصیت‌نامه شهید امینی ۱۵۷
- نمودار ۸: انتخاب عاقلانه شهادت از منظر شهید امینی ۱۶۲
- نمودار ۹: شهادت از منظر شهید امینی ۱۶۳
- نمودار ۱۰: عرفان حقیقی از منظر شهید امینی ۱۶۷
- نمودار ۱۱: فراوانی قالب‌های وصیت‌نامه شهید برزگری ۲۰۲
- نمودار ۱۲: فراوانی قالب‌های بیانی وصیت‌نامه شهید خان‌بابایی ۲۴۶
- نمودار ۱۳: فراوانی اعتقادات شهید خان‌بابایی ۲۴۸
- نمودار ۱۴: فراوانی کلمات وصیت‌نامه شهید رضایی زال ۳۱۱
- نمودار ۱۵: فراوانی قالب‌های بیانی وصیت‌نامه شهید رضایی زال ۳۱۳
- نمودار ۱۶: فراوانی توصیه‌های وصیت‌نامه شهید رضایی زال ۳۱۴
- نمودار ۱۷: کارکردهای دین اسلام از منظر شهید رضایی زال ۳۲۸

- نمودار ۱۸: مسیر رشد و هدایت اولوالالباب در قرآن کریم ۳۳۴
- نمودار ۱۹: الزامات ایمان‌مداری در کلام شهید محمد رضایی زال ۳۴۱
- نمودار ۲۰: مسیر سعادت و هدایت در کلام شهید ۳۴۱

فهرست جداول

- جدول ۱: اسامی شهیدان جامعه آماری تحقیق ۴۰
- جدول ۲: نمونه جدول تحلیل جملات شهدا ۵۱
- جدول ۳: تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهید اشجع زاده ۸۱
- جدول ۴: اعتقادات شهید اشجع زاده ۹۸
- جدول ۵: توصیه‌های عمومی شهید اشجع زاده ۱۰۲
- جدول ۶: مضامین مربوط به شهید و شهادت ۱۱۳
- جدول ۷: تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهید امینی ۱۴۸
- جدول ۸: تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهید برزگری ۱۹۶
- جدول ۹: تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهیدخان بابایی ۲۴۲
- جدول ۱۰: تحلیل محتوای وصیت‌نامه اول شهید رضایی زال ۲۸۵
- جدول ۱۱: تحلیل محتوای وصیت‌نامه دوم شهید رضایی زال ۲۹۴
- جدول ۱۲: تحلیل محتوای وصیت‌نامه سوم شهید رضایی زال ۳۰۳

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ
فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

(قرآن کریم سوره مبارکه احزاب : آیه ۲۳)

از مومنان مردانی هستند که به پیمانی که با خدا بسته بودند وفا کردند
بعضی بر سر پیمان خویش جان باختند و بعضی چشم به راهند و هیچ‌گونه تغییر در پیمان خود ندادند.

سخن ناشر

«شهادت» مایه حیات و تعالی برای شهید و جامعه شهیدپرور است و از این حیث لازم می‌آید تا زندگی، زمانه، اندیشه و عمل شهیدان به‌عنوان رهروان صادق طریق سعادت، مورد توجه قرار گیرد تا بدین‌وسیله اصول راهنمای نظری و کاربردی صالحان و جوامع سالم بدست آید.

دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به غنای مفهومی وصیت‌نامه شهدای دانشگاه، و در گام نخست نسبت به تحلیل این اسناد ارزشمند اقدام نموده است. برای این منظور مجموعه این داده‌های در دسترس مربوط به شهدای عزیز دانشگاه، گردآوری و مورد بررسی قرار گرفته است. ناشر بسیار خرسند است که توانسته الگویی جدید از بهره‌برداری از اندیشه و عمل شهداء را به جامعه علمی و عملیاتی کشور عرضه بدارد. هدف از این اقدام، معرفی هر چه بهتر سبک زندگی دینی در سطح دانشجویی است تا نتایج حاصل آمده بتواند دستمایه نظریه‌های علمی و الگوهای رفتاری عالمان و دانشجویان باشد.

معاونت پژوهشی دانشگاه، ضمن تشکر از معاونت فرهنگی و دانشجویی دانشگاه که همکاری جدی در این طرح داشته است، تمام دانشجویان عزیز که در مراحل مختلف گردآوری داده‌ها، تحلیل و نگارش متون حضور داشته‌اند، سازمان‌ها و اداراتی که دانشگاه را در انجام این مهم یاری رسانده‌اند، و بویژه خانواده‌های معزز شهداء و دوستان ایشان که پیوسته همراه این طرح بوده‌اند؛ اعلام می‌دارد که: آنچه ارایه شده نسخه اول این مطالعه می‌باشد و ناشر امیدوار است پس از دریافت نظرات اصلاحی و تکمیلی، و اطلاعات جدید مربوط به شهدای گرانقدر دانشگاه، بتواند در چاپ‌های بعدی اثر حاضر را ارتقاء داده و در نهایت زمینه ورود ایده‌ها و نظرات شهدای دانشگاه را به عرصه حیات علمی و عملی روزمره دانشجویان و اساتید بیش از پیش هموار سازد. امید آن که تجربه حاضر به الگویی کارآمد تبدیل شده و در آینده نزدیک شاهد کار بست آن در گستره وسیع‌تری (چون تمامی شهدای دانشگاه و یا تمامی شهدای انقلاب اسلامی) باشیم. در این مسیر همچون قبل از خداوند متعال و ارواح طیبه شهداء استمداد جسته و دست یاری به سوی تمامی پژوهشگران متعهد دراز می‌نماییم. خداوندا این اندک را از ما قبول بفرما. این اثر بر اساس مجموعه اطلاعات گردآوری شده در دبیرخانه طرح تکریم شهدای دانشگاه امام صادق علیه السلام تهیه و به چاپ رسیده است؛ لذا چنانچه اطلاعات تکمیلی (اعم از عکس، فیلم، خاطره، دست‌نوشته و یا...) از هریک از شهدای گرانقدر در اختیار شما خوانندگان عزیز می‌باشد را برای دبیرخانه طرح تکریم شهدای دانشگاه امام صادق علیه السلام (اداره فرهنگی و فوق برنامه) به نشانی پست الکترونیکی: isushohada@isu.ac.ir، isushohada@gmail.com و یا شماره تماس ۸۸۵۶۱۵۸۶-۰۲۱ ارسال فرمایید.

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

اصغر افتخاری

پیشگفتار

گزارش مختصری از روند اجرای طرح

حضرت امام خمینی (علیه السلام):

پنجاه سال عبادت کردید، خدا قبول کند، یک روز هم یکی از این وصیت‌نامه‌ها را بگیرید و مطالعه کنید و تفکر کنید.

مقام معظم رهبری:

تجلیل از شهدای بزرگوار، برترین کار ماست. ما اگر بخواهیم این انقلاب تر و تازه بماند و با همین استحکام که تا حالا بوده به پیش برود، باید اینها را زنده نگه داریم ... اینها علم‌اند، اعلام الهدی و منارالتقی این‌هایند.

آیت الله مهدوی کنی:

آنچه امروز به عهده ما و دیگر هم‌زمان آن شهیدان عالی مقام است، رساندن پیام و حفظ میراث گرانقدر آنان است. لزوم حفظ و ثبت و ضبط و نشر آثار آنان بر کسی پوشیده نیست.

آری با این ستاره‌ها می‌توان راه را پیدا کرد، با این ستاره‌ها می‌توان به آسمان نگاه کرد و با این ستاره‌ها می‌توان معنای آسمان را فهمید. این ستاره‌ها نه اینکه نقشه راه‌اند و نه اینکه چراغ راه! بلکه خود صراط مستقیم‌اند. آنان از فرش تا عرش ادامه دارند. هر کدامشان قسمتی از راه‌اند. برای قدم برداشتن در صراط مستقیم باید هر روز یک شهید

بود. باید کودکی را از آنان آموخت. جوانی را با آنان جوانی کرد و به طریق آنان خون را تجربه کرد. هر کدامشان تکه‌ای از آینه انسان کامل‌اند و انسان کامل آئینه تمام‌نمای حقیقت. باید وجودت مرکب از تمام این شهیدان باشد تا انسان کامل رقم بخورد. از نوح تا محمد و از محمد تا قائمش را باید در کنارشان زندگی کرد. سیر و سلوک را باید با آنان گام برداشت. فقه پویای امروری را باید در مشی آنان طلبگی کرد. آیات قرآن را از (عند ربهم یرزقون) گرفته تا (قاتلوه‌م حتی لا تکون فتنه) باید در پای منبر آنان تفسیر کرد. صفات جمالیه و جلالیه انسانی را باید از چنین معلمان اخلاقی تلمذ کرد. درد را، دغدغه را، غیرت را که در اوج خلوص متوجه وجه الله است، باید الفبایش را با آنان زمزمه کرد. خلاصه اینکه باید پیدایشان کنیم!

می‌شود سبک زندگی این زمانی متبلور از ذات کانونی اسلام را در متن یک بازه هشت ساله و کمی قبل و بعدش جست و جو کرد. عرفانی که سیر در خلق دارد، تفلسفی که در اقدام منعکس می‌شود و سیاستی که از پس زلالی می‌آید، در این متن مقدس قابل احصا است. باید کور بود و ناهم که اولویت و اهمیت این متن مقدس را احساس نکرد. متن مقدسی که قابلیت ارجاعات وافر در هر بُعدی را داراست. متن مقدسی که توان جهت‌دهی پارادایم‌ها و گفتمان‌های متعددی را دارد. متنی که باید تفسیرها بشود و اجتهاداتی را بدنبال بیاورد.

بهر حال تقدیر رقم خورد و بنا بر این شد تا توصیف عده‌ای از قصص این متن مقدس به همراه تفسیر آیاتی اندک مقررری عاملانش باشد.

بدون شک مرکز ثقل پیکره شهدای جمهوری اسلامی ایران شهدای دانش آموز و دانشجو هستند. قشری که بیشترین عده و غده را سهم داشتند. در این میان شهدای دانشجوی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) برجسته‌تراند. طلبه- دانشجو‌هایی که علاوه بر تعهد، علم را نیز ضمیمه حقیقت وجودی خود نمودند. جوانان انقلابی دغدغه‌مندی که خود را در قبال طیف‌های حق مسئول می‌دانستند و جهاد علمی و عملی را توأمان کرده بودند. هر یک از این شهدای گرانقدر سیره‌ای دارد که اسوه شدنش را تایید می‌کند؛ اسوه حسنه‌ای که می‌تواند تداعی کننده یک سبک زندگی برای قشر دانشجو باشد. از آن گذشته بعد از آنکه تکه‌های آینه تمام‌نمای حقیقت گردآوری شد. سعی بر این

است که گفتمان شهدای دانشگاه امام صادق (علیه السلام) نیز استخراج گردد. منظور آن هوای تنفسی است که فرد با قرار گرفتن در آن فضا از آن تغذیه کند و به خردورزی خود جهت دهد.

در این راستا دفتر پایداری و مقاومت اداره فرهنگی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) از خرداد ماه سال ۱۳۸۹ با لطف و عنایت خدای متعال و حمایت‌های مادی و معنوی مسئولین دانشگاه با هدف زنده نگه داشتن یاد و خاطره شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و ترویج بیشتر فرهنگ پایداری و مقاومت در بین دانشجویان و فضای دانشگاهی و همچنین انجام وظیفه کردن به اندازه بسیار ناچیز در خصوص شهدا و ترویج افکار و اندیشه‌های این چراغ‌های هدایت بشری و آیه‌های الهی تشکیل شد. این دبیرخانه در اولین فعالیت، اقدام به سیاست‌گذاری و اجرای طرح تولید کتاب شهدای گرانقدر دانشگاه امام صادق (علیه السلام) نمود. در این طرح که با به کارگیری بیش از صد نفر از دانشجویان، اساتید و کارمندان محترم دانشگاه همراه بود، پس از مطالعه، بررسی و تفحص در مورد اطلاعات، اسناد و خاطرات ۳۸ شهید گرانقدر دانشگاه، به طبقه‌بندی و مشخص نمودن نواقص آنها پرداخته شد. نقشه کلی تدوین اطلاعات و اسناد در نگاه اجمالی به چند مرحله تقسیم گردید:

۱. بهره‌گیری از پرونده‌های آموزشی و گزینشی موجود در دانشگاه
۲. بهره‌گیری از آرشیو لشکر محمدرسول الله (صلی الله علیه و آله) و زیر مجموعه‌های مربوطه سپاه
۳. بهره‌گیری از آرشیو سازمان مرکزی بنیاد شهید و امور ایثارگران (تهران)
۴. بهره‌گیری از آرشیو بنیاد شهید محل زندگی شهدا
۵. بهره‌گیری از تمامی اسناد و اطلاعات شفاهی موجود در محل زندگی شهید از جمله خانواده، دوستان، همزمان و...

در ابتدا با مراجعه به همزمان و دوستان شهدا به گردآوری و تکمیل اطلاعات موجود مبادرت ورزیده شد، سپس با حضور در سازمان مرکزی بنیاد شهید و امور ایثارگران و محل اعزام به جبهه شهدا (زیر مجموعه‌های مربوطه سپاه) به دریافت بانک شهدا اقدام شد. در ادامه با همکاری دفتر ادبیات و هنر پایداری مقاومت حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی و مجموعه روایت فتح و با بهره‌گیری از تجارب و پتانسیل آن

مراکز اقدام به آموزش دانشجویان همکار در طرح شهدا به عنوان محقق و مصاحبه‌گر و تهیه و تدوین مجموعه آموزشی برای آنان شد. پس از آن با به روز کردن آدرس‌های موجود خانواده‌های شهدای دانشگاه و مراجعه دانشجویان به خانواده آنان مرحله‌ی اصلی و اساسی طرح شروع شد. در این مرحله دانشجویان پس از هماهنگی به منازل شهدا مراجعه کرده و به تفقد، دلجوئی و ضبط خاطرات و اطلاعات خانواده‌های شهدای گرانقدر اقدام نمودند. این اقدام با مراجعه به دوستان، همزمان و مراکز بنیاد شهید شهرستان‌ها تکمیل گردید. در این هنگام تیم محققین مستقر در تهران نیز با مراجعه همزمان به دوستان دانشگاهی و آشنایان شهدا در دانشگاه اعم از اساتید و کارمندان به این فعالیت پرداختند. همچنین پرونده‌های گزینش شهدای گرانقدر از اهمیت بسزایی در این مرحله برخوردار بود.

نقشه کلی جمع‌آوری اطلاعات شفاهی در ذیل تشریح شده است:

۱. دوران کودکی و نوجوانی
۲. دوران تحصیل در مقطع دبیرستان
۳. مبارزات انقلابی (در صورت موضوعیت)
۴. محل کار
۵. دوران تحصیل در دانشگاه
۶. زمان حضور جبهه

در مرحله پایانی، مستندسازی (پیاده سازی و تایپ) خاطرات، اطلاعات و اسناد جمع‌آوری شده جهت نگارش در اختیار نویسندگان محترم قرار گرفت. در این طرح زندگی شهدای گرانقدر به دو بخش کلی تقسیم گردید:

۱. از تولد تا قبولی در دانشگاه

۲. از قبولی در دانشگاه تا شهادت

تمرکز خاص این طرح بر بخش دوم زندگی آنان یعنی زمان حضور در دانشگاه می‌باشد بنابراین مصاحبه و جمع‌آوری خاطرات هم اتاقی‌ها، هم رشته‌ای‌ها، دوستان، همزمان و اساتید شهدا در دانشگاه بسیار حائز اهمیت بود از این رو سعی شد این مرحله با دقت و ظرافت خاصی انجام شود.

کتاب شهدای دانشگاه امام صادق (علیه السلام) از دو بخش کلی داستان کوتاه و تحلیل محتوای وصیت نامه شهید تشکیل می‌شود و هر دو بخش را دو تن از دانشجویان فرهیخته دانشگاه آقایان سید سعید آریا نژاد (فارغ التحصیل رشته فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)) و دانشجوی دکتری رشته انقلاب و تمدن اسلامی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) و محمد جانی پور (دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث دانشگاه امام صادق (علیه السلام)) به قلم تحریر در آورده‌اند که جای دارد از زحمات بی‌شائبه آنها کمال تقدیر و تشکر به عمل آید. در این مجال شایسته است از تمامی کسانی که به هر نحوی ما را در این طرح یاری نمودند، تشکر شود.

از حمایت‌های مادی و معنوی و راهنمایی‌های حضرات آیات مهدوی کنی ریاست محترم دانشگاه، باقری کنی قائم مقام محترم دانشگاه و آقایان مباحثی معاون محترم دانشجویی فرهنگی، دکتر افتخاری معاون محترم پژوهشی، قسوری معاون محترم اداری مالی، مشفق قائم مقام محترم معاونت دانشجویی فرهنگی، دکتر خانی مدیر کل سابق پژوهشی، چوپانی مدیر کل سابق فرهنگی، باقریان مدیر کل پژوهشی، روشنی مدیر دفتر نشر، عبداللهی کارشناس پژوهش، دکتر یاوری عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، دکتر بشیر عضو هیئت علمی دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، دکتر اعتصامی معاون سابق اداری مالی، خیرآبادی، سعیدآبادی، سید جواد حسینی، الفت مدیر اداره هماهنگی پشتیبانی آموزش، حمیدیا مدیر دفتر طرح جامع دانشگاه، اصغر نیا و طاهری از همکاران دپداری شنیداری، سید رضا موسوی مدیر سابق اداره تبلیغات، سرهنگی مسئول دفتر ادبیات و هنر پایداری مقاومت حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، بسیجیان حوزه بسیج دانشجویی دانشگاه، اساتید، کارمندان، فارغ التحصیلان، دانشجویان، همزمان و خصوصاً خانواده محترم شهدای گرانقدر بالأخص پدر و مادران عزیز آنها، که در طول مدت اجرای طرح دوتن از این عزیزان را از دست دادیم، که با سعه صدر فراوان پذیرای محققین ما بودند.

دانشجویان همکار به عنوان محقق نیز رسالت اساسی و سنگینی در این طرح برعهده داشتند که جای دارد تشکر ویژه‌ای نیز از آنان داشت که عبارتند از:

آقایان مهرداد ولیان محقق شهید اشجع‌زاده، فیروز قاسم‌خانی و سرکار خانم رقیه قریشی محقق شهید امینی، سید اویس میراسماعیلی محقق شهید خانبائنی، علی اشرف‌زاده محقق شهید رضائی زال و جناب آقای رثوفی محقق شهید برزگری. همچنین از زحمات و تلاش‌های خالصانه و بی‌دریغ عوامل اجرایی طرح، برادران مسعود رحمتی مشاور و مدیر اجرایی طرح، مهدی عبداللهی ضیاءالدینی مدیر هماهنگی، سید محمدعلی حریری مسئول پیگیری، سید جواد میرطاهر، میثم فدایی و علی تقی نژاد کمال تقدیر و تشکر را داریم.

لازم به ذکر است این کتاب تکمیل یافته‌ی کتاب نغمه‌های سرخ (یادنامه‌های شهدای دانشگاه امام صادق علیه السلام) ضمیمه‌ی مجله پیام صادق بهار ۱۳۸۱ می‌باشد، که جای دارد از زحمات و تلاش‌های بی‌شائبه تمام کسانی که در تهیه و تدوین آن کتاب دخیل بوده‌اند به ویژه برادر گرامی حجت الاسلام والمسلمین میرلوحی مدیر کل روابط عمومی دانشگاه تقدیر و تشکر کرد.

در انتها باید گفت با توجه به محدودیت‌هایی چون سپری شدن بیش از ۳۰ سال از شروع دفاع مقدس، فراموشی، مفقود شدن و حجم کم خاطرات، اطلاعات و اسناد موجود و کلی گویی راویان، این کتاب به عنوان ویرایش اول کتاب شهدا آماده گردیده است، لذا این دبیرخانه آمادگی خود را جهت دریافت پیشنهادات، انتقادات، خاطرات، اطلاعات و اسناد جدید از شهدا و انشاءالله تهیه و تدوین مجلدهای جدید از زندگی و آثار شهدا اعلام می‌دارد. امید است دعای خیر شما عزیزان توشه‌ای در ادامه راه، برای عوامل اجرایی و نویسندگان این طرح پر خیر و برکت باشد.

سعید شفیعی

دبیر طرح تولید کتاب شهدا و مدیر اداره فرهنگی دانشگاه امام صادق علیه السلام

مقدمه

با توجه به اینکه پیکره‌ی اثر پیش رو از دو بخش اصلی که دارای تفاوت ماهوی هستند تشکیل شده است، به مقدماتی متفاوت از هم نیازمندند. به همین دلیل سعی شده است در دو متن مجزا که هر کدام توسط نویسندگان مربوط نوشته شده است، زمینه‌چینی برای ورود به فضای اثر فراهم گردد. متن اول بیشتر معطوف به زندگی‌نامه و داستانک‌ها است و در متن نسبتاً طولانی دوم اهمیت و روش تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا تبیین شده است.

مقدمه اول^۱

در خانه نشسته بودم و یادم نیست داشتم چه کار می‌کردم که موبایلم صدایم کرد. گوشی را که برداشتم، آقای سلام کرد و حالم را پرسید و گفت فلانی‌ام و از دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) نشناختمش. از رشته‌اش گفت و سال ورودش به دانشگاه. حق داشتم به جا نیآورم. با این که هم دانشگاهی بودیم چهار پنج سالی از من کوچکتر بود. ادامه داد که شما را معرفی کرده‌اند برای نوشتن خاطراتی از زندگی شهدای دانشگاه. گوشم تیز شد. وقتی خوشحال تر شدم که همان جا خیالم را راحت تر کرد.

۱. سید سعید آریانزاد

طفلکی چند تا از بیچه‌ها بخش سخت کار از نظر من را که همان مصاحبه گرفتن و جمع آوری اطلاعات بود تمام کرده و تازه داشتند نفسی چاق می‌کردند. درست همان کاری بود که دنبالش بودم. دو چشم بینا برای نابینایی آورده بودند. به سرعت قبول کردم و کیفور شدم و منتظر شدم تا اطلاعاتی را که جمع کرده‌اند برایم بفرستند، به خصوص که قبل از فارغ التحصیلی حاجتی داشتم و به شهدای دانشگاه متوسل شدم و نتیجه‌اش را خیلی زود گرفتم و حالا بهترین فرصت بود برای جبران ذره‌ای از محبتشان.

چون کمی قبل از این پیشنهاد، کتابی از خاطرات شهید صیاد شیرازی به صورت مینی مال یا داستانیک نوشته بودم و شکر و حمد خدا از نتیجه کار راضی بودم، روش باز نویسی این خاطرات را هم داستانیک انتخاب کردم، به خصوص در زمانه ما که حوصله مردم برای نشستن و خواندن ته کشیده و دوست دارند مطلب به صورت کپسولی و کنسروی باشد و چون راحت الحلقومی در گلوئی. خواندن داستانی در چهار پنج خط و داستان بعدی و بعدی و بعدی.

از سی و هشت شهید دانشگاه، دو سه هزار صفحه‌ای مطلب جمع شده بود. از خاطرات بلند به درد بخور گرفته تا خاطره‌های نصفه و نیمه و عکس‌های بچگی و نوجوانی و جوانی و کارت دانشجویی و حتی گواهینامه. همه را فرستادند و خواستند برای هر شهید، یک کتاب قطع پالتوی صد صفحه‌ای بنویسم. حدس زدم که از هر شهید یک کتاب صد صفحه‌ای در نمی‌آید. خیلی زود هم حدسم به یقین تبدیل شد. سال‌های سال از شهداتشان می‌گذشت و گرد فراموشی روی خیلی از خاطرات را گرفته بود. پدر و مادر شهدا که بهترین منبع برای بازگو کردن خاطرات هستند، یا فوت کرده بودند یا کهولت سن بسیاری از خاطره‌ها را از یادشان برده بود.

از آن طرف خاطره‌های به قول خودمان باقلوا را که جان می‌دهند برای داستان شدن، گاه هم پدر شهید تعریف کرده بود و هم مادر شهید و هم خواهر شهید. خیلی وقت‌ها از آن مقدار حرف‌های کمی هم که زده بودند نمی‌شد داستانیکی درآورد، مثل صحبت‌هایی کلی در مورد خوب بودن شهید که دستمایه‌ای برای نوشتن به من نمی‌داد. ماجرا را با بیچه‌ها در میان گذاشتم و قرار شد که شروع کنم به نوشتن و تمام

خاطره‌های نوشته شده را بریزم روی هم و هر چه شد شد؛ می‌خواهد بشود چهار جلد یا پنج جلد یا بیشتر یا کمتر. من هم شروع کردم و از میان انبوه خاطرات، بهترین‌هایشان را از نظر خودم گلچین کردم و در قالب داستانی نوشتم. آن چه پیش روی شماست نتیجه کار دسته جمعی ماست، از آن‌ها گرفته که طرح اولیه این کار در ذهنشان شکل گرفت تا آن‌هایی که کمر همت را سفت بستند و رفتند از برای جستجوی اطلاعات و جمع‌آوری گفته‌ها و در نهایت من کمترین که گوشه‌ای نشستم و از خدا کمک خواستم و نوشتم.

نکته‌ای که در انتها باید بدان اشاره کنم این است که من در این نوشته با تمام وجود سعی کرده‌ام به اصل خاطراتی که صاحبانشان نقل کرده‌اند وفادار باشم، ولی این گونه هم نیست که خاطرات بیان شده در این کتاب، عین عباراتی باشد که مثلاً پدر شهید یا مادرش نقل کرده‌اند و چه بسا با تغییرات زیادی هم آمده باشد. به خصوص در صحبت‌های رد و بدل شده بین شهید و صاحب خاطره، شاید ناخنک‌های متعددی هم به تخیل زده باشم، ولی همچنان که عرض کردم به هیچ عنوان اصل خاطره مورد دستبرد یا تخیل قرار نگرفت است.

راستی تا یادم نرفته این نکته را هم اضافه کنم که شاید عده‌ای پس از خواندن این داستانک‌ها بر من خرده بگیرند و بگویند آن چه نوشته‌ای داستانی نیست و از داستانک بلندتر است. این نقد را قبول دارم و به طور کامل و فروتنانه و با گردن کج می‌پذیرم، ولی من بدجور اعتقاد به ایجاد فضا در داستانک دارم و احساس می‌کنم بدون ایجاد فضا در داستانک، انگار نتیجه کار برهنه است و ناموزون؛ می‌خواهد این فضا توصیف مکان باشد یا وصف شخصیت. به خاطر این برهنه نشدن و ناموزون نگشتن هم ایرادی نمی‌بینم اگر داستانک از پنج شش خط بگذرد و به پانزده شانزده خط برسد. همیشه گفته‌ام این قاعده قانون‌ها که وحی منزل نیست، حداقل برای من یکی که نیست. خب سرتان را درد نیاورم و زودتر بروید به جای این چرت و پرت‌ها داستانک‌های شهدا را بخوانید و از پاکی و صافی و خلوص و اخلاصشان مست شوید. تا ببینیم باز خدا چه می‌خواهد و آیا ثمره این تلاش مورد رضایت مخاطب قرار می‌گیرد یا نه؟

به امید آن که این زحمات، بیشتر از مخاطب مورد رضای خدا باشد و این تلاش ناقابل مقبول افتد و آن جا که باید، دستگیرمان شود و نجات بخش.

والسلام

تذکر:

چون معمولاً ما ایرانی‌ها مقدمه کتاب‌ها را نمی‌خوانیم، این دو سه نکته مهم را در آن جا نیاوردم و در این جا می‌آورم.

هر چند حقیر به عنوان نویسنده کتاب تمام سعی خود را نموده است که ترتیب داستانک‌ها به لحاظ زمانی مراعات شود و قصه‌های شهید را از کودکی تا شهادت و بعد از شهادتش بنگارم، ولی چه بسا به دلیل این که روایان خاطرات زمان دقیق خاطره را به یاد نداشته‌اند این ترتیب آمده در کتاب درست نباشد.

مطلب دیگری را نیز باید عرض کنم و آن این که هر داستانک ربطی به داستانک قبلی و بعدی‌اش ندارد و هر کدام از آن‌ها به قول امروزی‌ها خود بسنده اند.

نکته آخر هم توجه به تعداد زیاد روایان خاطرات است. هر چند نگارنده کوشیده است در تمامی داستانک‌ها به راوی خاطره اشاره کند، اما چه بسا تعدد روایان در بیان خاطرات یک شهید فهم مخاطب را تا حدودی دچار مشکل کند. خواننده ممکن است گهگاه در مورد شهیدی ببیند به دفعات و در داستانک‌های مختلف مثلاً به شهادت او اشاره شده است و این تکرار برای او ایجاد سؤال کند. در نظر داشتن این مطلب فهم را بسیار آسان و کتاب را به قولی هلو می‌کند.

سید سعید آریانزاد

مقدمه دوم^۱

بسم رب الشهداء و الصدیقین

سخنان هر شخص، چون آینه‌ای است در برابر اندیشه‌های او و نوشته‌های هر فرد، جوهر افکار و اندیشه‌ها، طرح‌ها و سخنانش را دربر دارد، چنانکه امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در نهج البلاغه می‌فرماید: «آدمی در زیر زبان خود پنهان است»^۲ و «سخن بگویند تا شناخته شوید که آدمی در زیر زبانش پنهان است»^۳ و جمله دیگری که در پاسخ به نامه یکی از یاران خود نوشته‌اند مبنی بر اینکه «... نامه تو رساترین چیزی است که از سوی تو سخن می‌گوید»^۴.

این اشارات امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) بیان‌گر این است که تجزیه و تحلیل کلام هر فرد می‌تواند راه‌گشای ورود به شخصیت او و کسب آگاهی از نیات درونی و باطنی وی باشد. توجه به این مبانی و انجام تحقیقاتی مشابه در خصوص وصایای شهدا در سال‌های اخیر^۵ باعث شد تا پس از اطلاع از طرح جمع‌آوری آثار شهدای دانشجوی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، ایده یک کار تحقیقاتی جدی در رابطه با وصایای شهدا در ذهنم کلید بخورد.

اعتقاد بر این است وصیت‌نامه‌های شهدا بهترین و معتبرترین اسناد موجودی است که بیان‌گر اندیشه‌ها و دغدغه‌های شهدا بوده و به واسطه تحلیل محتوای آنها می‌توان به دسته‌بندی منطقی اندیشه‌ها و نوع نگرش و دغدغه‌های آنان دست یافت. شهدای دانشگاه امام صادق (علیه السلام) به دلیل تحصیلات عالی در حیطه علوم دانشگاهی و علوم حوزوی و همچنین انتخاب‌گزینشی از میان دیگر دانشجویان و طلاب سراسر

۱. محمد جانی پور

۲. سید شریف رضی. نهج البلاغه، حکمت ۱۴۰، ص ۸۶۹

۳. همان، حکمت ۳۸۴، ص ۹۵۱

۴. همان، حکمت ۲۹۳، ص ۹۵۵

۵. پروژه «آینده‌نگری بر مبنای تحلیل محتوای وصایای شهدای دانشجوی و طلبه» که به همت دکتر وحید یاور، عضو هیأت علمی مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (علیه السلام) و به سفارش بنیاد شهید و امور ایثارگران در سال‌های ۸۹-۱۳۸۷ انجام شد.

کشور، به‌طور نسبی از سطح آگاهی و بصیرت بالایی برخوردار بوده‌اند که این امر خود را در وصیت نامه ایشان نشان داده است، لذا پرداختن به وصایای این شهدای بزرگوار امری شایسته و به عبارتی برای دانشجویان این دانشگاه و پیروان ایشان، یک فریضه ضروری است.

البته لازم به ذکر است که درک مقام «عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» برای همگان، جز اولیاء خاص الهی، امکان‌پذیر نیست و ادعای فهم و درک آن مقام مگر برای کسی که خود بدان مرتبت واصل شده باشد، گزافه‌ای بیش نیست، لذا با توجه به این مطلب که آگاهی و بصیرت از مفاهیم مشکک و ذومراتب است، در این صورت ادعای محقق به صورت عرفی قابل پذیرش خواهد بود.

مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دام‌ظله) نیز در پیام خویش به مناسبت کنگره شهدای دانشجو و در تجلیل از شهدای دانشجو و برتری آنان بر دیگر شهدا می‌فرمایند: «هنگامی که به نام دانشجوی شهید می‌رسیم، این یقین در ما پدید می‌آید که پذیرش شهادت و اقدام به جهادی که بدان منتهی شده، از سر خود آگاهی و با اراده روشن‌بینانه بوده است، و این ارزش عمل را مضاعف می‌کند و بدین دلیل است که دانشجویان شهید که در شمار سرآمدان ایمان و ایشار آگاهانه بوده‌اند، ستارگان همیشه درخشانی هستند که هر جویای حقیقت می‌تواند راه خویش را با آنان بیابد»^۱

در این مقدمه تلاش شده است ابتدا روش «تحلیل محتوا» به عنوان روش تحقیق این کتاب بطور جامع و کامل بیان شده و در نهایت علت انتخاب وصایای شهدا به عنوان متن مورد مطالعه و تحقیق نیز بیان شود و چارچوبی از آنچه محقق در نظر داشته است به عنوان یک پروژه تحقیقاتی در خصوص وصایای شهدای دانشجوی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) انجام دهد، ارائه گردد. در این میان لازم است از اساتید بزرگوارم جناب آقایان دکتر احمد پاکتچی، دکتر حسن بشیر و دکتر وحید یآوری تشکر نمایم که با هدایت فکری و راهنمایی‌های خالصانه و محققانه خود، حقیر را در نگارش این کتاب یاری داده‌اند.

۱. خامنه‌ای، حدیث ولایت، ۱۳۸۱/۱۰/۱۵

روش تحقیق بخش تحلیل محتوای وصیت نامه شهدا

با رشد جوامع انسانی و توسعه علوم و تکنولوژی، انسان به محدودیت روش‌های تحقیق اولیه در علوم اجتماعی و علوم انسانی پی برده و با تأمل بسیار روش‌های نوینی را ابداع کرد تا بتواند در عرصه پژوهش‌های شناخت روابط انسانی و فرهنگی از پایایی و روایی بیشتری برخوردار باشد. در فرایند مذکور روش تحلیل محتوا نیز به وجود آمد و پا به عرصه محیط‌های علمی گذاشت.

اگر چه تحلیل محتوا در گام‌های اولیه صرفاً به منظور توصیف پیام‌های ارتباطی به کار می‌رفت، اما در فرایند تکاملی خویش قدم‌های بلندتری برداشت تا بدانجا که امروزه این روش از طریق اندازه‌گیری هم‌بستگی متغیرهای مستتر در متن، توانایی کشف شرایط اجتماعی برای تولیدکننده متون مورد تحلیل را یافته است. مسلماً در این مورد باید به تعریف دقیق‌تر متغیرها با پایایی و روایی بالایی دست یابیم.^۱

در این تحقیق از روش «تحلیل محتوا» (Contents Analysis) استفاده شده که در ابتدا لازم است به معرفی این روش و انواع تکنیک‌های آن پرداخته و پس از بیان چگونگی آن در نهایت با بیان دلایل خود، نوع تکنیک اتخاذ شده برای انجام این تحقیق را معرفی نمائیم.

معرفی روش تحلیل محتوا

برای آشنایی با روش تحلیل محتوا ابتدا لازم است با تعریف علمی و اصطلاحات آن آشنا شویم هر چند که تعریف‌های روش تحلیل محتوا به مرور زمان با توسعه فنون و به‌کارگیری ابزار موجود برای مطالعه مسائل جدید و مطالب گوناگون، دچار تغییر و تحول شده است.

روش‌های بسیاری وجود دارد که می‌توانیم از طریق آن‌ها رفتار انسان را مطالعه کنیم، می‌توانیم او را در آزمایشگاه مورد آزمایش قرار دهیم، به او پرسشنامه بدهیم یا با او مصاحبه کنیم (پژوهش پیمایشی)، رفتارهای آدمی را مورد مشاهده قرار بدهیم یا

۱. آل. آر هولستی. تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران: انتشارات

دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۷۳، ص ۱

مصنوعات (باستان شناسی) و ارتباطاتش را مورد بررسی قرار دهیم (تحلیل محتوا).^۱ یکی از مهم‌ترین روش‌های شناسایی و جمع‌آوری داده‌ها (اطلاعات) که با توجه به موضوع، شرایط و هدف این تحقیق کاربرد بیشتری برای محققان داشته است، روش بررسی اسنادی می‌باشد که از طریق اسناد مکتوب نظیر انتشارات عمومی، نسخه‌های محدود، اسناد کمیاب و نقشه‌ها، و اسناد غیرمکتوب، نظیر عکس‌ها، فیلم‌ها، آثار هنری به جای مانده از گذشتگان صورت می‌گیرد. مزیت روش اسنادی مکتوب برای شناسایی تکمیلی در این است که در این روش استناد به طور دقیق انجام می‌شود، استفاده از آن ساده‌تر است، به تخصص ویژه‌ای نیاز ندارد، و بخش عمده‌ای از اطلاعات لازم برای شناسایی در آن جمع‌آوری شده‌اند.

زمینه‌های اصلی کاربرد روش بررسی اسناد عبارتند از: شناخت موضوع و جوانب آن، شناسایی نظریه‌ها، شناسایی مطالعات و تحقیقات قبلی در این زمینه، جمع‌آوری اطلاعات و انتخاب و تدوین الگوی تحلیلی.^۲

نکته مهم و قابل توجه این است که انتخاب روش تحقیق اغلب اختیاری نیست و ماهیت موضوع تحقیق آن را دیکته می‌کند. تحقیق در یک موضوع پیچیده انسانی - اجتماعی (مانند انگیزش نیروی کار، کشف مؤلفه‌های قدرت نرم و...) که در آن عوامل متعددی از حوزه‌های مختلف مؤثر است، نمی‌تواند در حوزه روش‌های کمی و دیدگاه‌های جزءنگر به مفاهیم اثر بخشی دست یابد، هر چند که از نظر روش‌شناختی و اعتبار بخشی مورد تأیید باشد؛ و در نقطه مقابل برای موضوعاتی که در آن استنتاج از طریق استقرا معتبر نباشد، روش‌های کیفی نمی‌توانند اثر بخش و مفید باشند و اینجاست که ضرورت حیاتی سازگاری بین مبانی فلسفی و روش‌های تحقیق نمایان می‌شود.^۳

۱. کلوس کریپدورف، مبانی روش‌شناسی تحلیل محتوا، ترجمه هوشنگ نائینی، تهران: انتشارات روش، ۱۳۷۸، ص ۳۵

۲. مرتضی عزتی، روش تحقیق در علوم اجتماعی، صص ۲۱۲-۲۱۳

۳. علیرضا علی احمدی و وفا غفاریان، «اصول شناخت و روش تحقیق (با نگاهی به مطالعات تاریخی)»، فصل‌نامه علمی - پژوهشی دانشگاه الزهرا (س)، تهران: انتشارات دانشگاه الزهرا (س)، سال ۱۳، شماره ۴۶ و ۴۷، تابستان و پاییز ۱۳۸۲، صص ۲۴۸ و ۲۴۹

روش تحلیل محتوا معمول‌ترین روش تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی است و علی‌رغم شباهت‌های کاربردی، از مبنای تحلیلی متفاوتی برخوردار می‌باشد. مهارت‌های لازم برای انجام تحقیق کیفی عبارتند از: فاصله گرفتن از موضوع و تجزیه و تحلیل انتقادی شرایط، تشخیص پیش‌داوری و اجتناب از آن‌ها، کسب اطلاعات معتبر و قابل اعتماد، و تفکر انتزاعی. برای انجام این‌ها، محقق تحقیقات کیفی به حساسیت نظری و اجتماعی، قدرت نگاه داشتن فاصله تحلیلی از موضوع در حالی که بتواند از تجربیات گذشته، و دانش نظری برای تعبیر و تفسیر دیده‌ها و مشاهده تیزبینانه استفاده کند و به داشتن مهارت کافی در ایجاد ارتباط، نیازمند است.^۱

برای بررسی محتوای آشکار پیام‌های موجود در یک متن می‌توان از روش تحلیل محتوا استفاده کرد. در این روش، محتوای آشکار و پیام‌ها به طور نظام‌دار و کمی توصیف می‌شود. از این رو این روش را می‌توان روش تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی قلمداد کرد. تحلیل محتوا روشی مناسب برای پاسخ دادن به سؤال‌هایی درباره محتوای یک پیام است.^۲

مهم‌ترین کاربرد تحلیل محتوا توصیف ویژگی‌های یک پیام است. کاربرد دیگر این روش، استنباط درباره فرستندگان پیام و دلایل یا پیش‌آیندهای پیام است. تحلیل محتوا برای استنباط جنبه‌های فرهنگی پیام و تغییرات فرهنگی نیز به کار می‌رود. استفاده از تحلیل محتوا به عنوان یک تکنیک تحقیقی، از اوایل قرن حاضر شروع شده و تاکنون تحولات زیادی را شاهد بوده است. این روش در پژوهش‌های علوم رفتاری به‌ویژه روان‌شناسی و علوم تربیتی برای بررسی‌های مربوط به محتوای کتاب‌های درسی به کار برده می‌شود.

لاسول، عمده‌ترین کاربرد تحلیل محتوا را، مطالعه ارتباطات به منظور پاسخ دادن به این سؤال قدیمی تحقیق در ارتباطات می‌داند که «چه کسی؟ چه چیزی را؟ به چه

۱. آنسلم استراوس و جولیت کوربین، اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها، ترجمه بیوک

محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۴، ص ۱۸

۲. کلوس کریپندورف، مبانی روش‌شناسی تحلیل محتوا، ص ۳۶

کسی؟ چرا؟ چگونه؟ و با چه تاثیری؟ می‌گوید»^۱.

از لحاظ هدف‌های تحقیق، این روش را می‌توان در موارد زیر به کار بست:

- تحلیل ویژگی‌های پیام به منظور توصیف آن
 - تحلیل پیشینه‌های پیام به منظور توصیف فرستنده
 - تحلیل پیامدهای پیام به منظور شناختن اثر آن بر روی مخاطب^۲
- به‌عنوان مثال، یکی دیگر از کاربردهای روش تحلیل محتوا، تحلیل وصیت‌نامه کسانی است که در جنگ به شهادت رسیده‌اند با این فرض که «عادت‌های گفتاری به همان شیوه رفتارهای غیرگفتاری سازمان یافته‌اند» یعنی با پذیرفتن اینکه گفتار، همان رفتار است، می‌توان به تحلیل و تشخیص دیدگاه‌ها و مبانی نظری و عملی آنان پرداخت. وصیت‌نامه همچون نامه و کتاب یک رسانه ارتباطی است. اما باید توجه داشت که این نوع خاص، یک ابزار ارتباطی ویژه و دارای خصوصیات منحصر به فرد است که آن را از دیگر رسانه‌های عمومی متمایز می‌کند.

محتوا

محتوا؛ عبارت است از دانش، اصطلاحات، اطلاعات، واقعیات، قوانین و اصول، روش‌ها، مفاهیم، تعمیم‌ها، پدیده‌ها و متون سازمان یافته و اندوخته شده مربوط به یک ماده علمی و گروه محتوا نیز خلاصه‌ای از حقایق، مفاهیم، تعمیم‌ها، اصول و نظریه‌های مشابه دانش در رشته مورد نظر می‌باشد. در این تحقیق محتوا به معنای متون نوشتاری و گفتاری است که اکنون به صورت «متن» (Text) در اختیار محققان قرار دارد.

در هر تحلیل محتوا باید روشن باشد که چه داده‌هایی مورد تحلیل قرار می‌گیرند، تعریف آن‌ها چیست و از چه جمعیتی برگرفته شده‌اند. ترکیب و ساختار داده‌های ارائه شده برحسب واحدها، مقولات و متغیرها توصیف شده یا بر حسب طرح‌های چند بعدی کدگذاری می‌شوند. محتوا در واقع مواد مقدماتی تحلیل محتواست و سطح

۱. لورنس باردن، تحلیل محتوا، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی دوزی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید

بهشتی، ۱۳۷۵، ص ۳۱

۲. توفیق فیروزان، روش تحلیل محتوا، تهران: انتشارات آگاه، ۱۳۶۰، ص ۲۱۶

چیزی را که تحلیل محتوا در پی آن است، تشکیل می‌دهد.

این متون در شرایط و حالاتی تدوین شده‌اند که به آن «بافت» (Context) می‌گویند. در هر تحلیل محتوا باید متنی که داده‌ها نسبت به آن مورد تحلیل قرار می‌گیرند، تصریح شود. بعد از دسترسی تحلیل‌گر به داده‌ها، متن آن‌ها را که شامل تمام شرایط محیطی، عوامل مقدم و هم‌زیست یا پیامدهاست، ترسیم می‌کند.^۱ دانستن اینکه در چه شرایطی این سخنان ایراد شده‌اند یا نویسنده در چه حالتی این متن را نوشته است می‌تواند موجب افزایش آگاهی ما نسبت به اهداف و مقاصد آن متن بشود. در هر تحلیل محتوا، کار محقق استنباط از روی متن درباره جنبه خاصی از آن و توجیه استنباط در نظر گرفته شده بر حسب شناخت عوامل پایدار در نظام مورد نظر است.^۲

تحلیل محتوا

بررسی‌های متعارف اجتماعی معمولاً مبتنی بر پرسش‌نامه هستند، یعنی آنچه توسط پژوهش‌گر تحلیل می‌شود، پاسخ‌هایی است که به پرسش‌های پرسش‌نامه او داده شده است، اما در روش تحلیل محتوا، درست برعکس عمل می‌شود و به همین دلیل، این فن را گاهی فن «پرسش‌نامه معکوس» (Inverse Questionnaire) نیز می‌نامند. پرسش‌نامه نامعلوم است و هدف تلویحاً یافتن این پرسش‌نامه بر اساس پاسخ‌هایی است که پیشاپیش طی خبرها، مقاله‌ها و داستان‌ها داده شده و یا به عبارتی در این روش اسناد گفتاری چنان تحلیل می‌شوند که گویی جواب سؤال‌های پرسش‌نامه این هستند.^۳ لورنس باردن در کتاب خود با عنوان «تحلیل محتوا» اشاره می‌کند که تحلیل محتوا در حقیقت فن پژوهش عینی، اصولی و کمی به منظور تفسیر و تحلیل محتوا است و تفکر بنیادی تحلیل محتوا عبارت است از قراردادن اجزای یک متن (کلمات، جملات، پاراگراف‌ها و امثالهم بر حسب واحدهایی که انتخاب می‌شوند) در مقولاتی که از پیش

۱. کلوس کریپندورف، مبانی روش‌شناسی تحلیل محتوا، ص ۳۲

۲. همان، ص ۳۳

۳. توفیق فیروزان، روش تحلیل محتوا، ص ۲۱۱

تعیین شده‌اند.

در حقیقت تحلیل محتوا، در رابطه با متنی معنی پیدا می‌کند که آن متن برای انتقال پیام و مفاهیمی نوشته شده باشد و دارای ماهیتی مشخص باشد. لذا تحلیل محتوا در مورد کلمات عامیانه‌ای که دارای مفاهیم ساده بدیهی و مشخصی هستند، به کار نمی‌رود. پیام‌هایی که توسط متن منتقل می‌شود، می‌تواند دارای معانی مختلفی باشد. لذا به واسطه تحلیل محتوا باید معنای اصلی آن پیام را بازشناخت. روش بازشناسی و تحلیل این پیام‌ها به صورت نظام مند بوده و از قوانین و دستورات مشخصی تبعیت می‌کنند لذا آشنا شدن با روش تحلیل محتوا نیز ضروری می‌باشد.^۱

تحلیل محتوا باید پیش‌بینی‌کننده چیزی باشد که اساساً قابل مشاهده است و به تصمیم‌گیری و مفهوم‌سازی آن بخش از واقعیت که به تحلیل گذاشته شده است، کمک کند. لذا هر تحلیل محتوایی باید در رابطه با محتوای خاص خودش انجام شود و بر حسب آن توجیه شود. همچنین تمام نظریه‌های مربوط به معنا، از جمله نظریه‌های نمادین در رابطه با تحلیل محتوا هستند.^۲

به عبارتی دیگر، تحلیل محتوا روشی است که به منظور دستیابی به ویژگی‌های مختلف پیام، دیدگاه‌ها و اندیشه‌های صادرکننده پیام، علل صدور پیام و آثار پیام، برای تجزیه و تحلیل عینی و منتظم پیام‌های مختلفی که از طریق گوناگون مبادله می‌شود، به کار می‌رود.

از تحلیل محتوا می‌توان در مراحل مختلف تحقیق، حتی برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های آماری در مراحل شناسایی نیز استفاده کرد. اما در مواردی که هدف تحقیق استخراج نتایج از متون و سایر پیام‌ها باشد، روش تحلیل محتوا، روش تجزیه و تحلیل اصلی تحقیق است.^۳

کرپندورف در کتاب خود با عنوان «مبانی روش شناسی تحلیل محتوا»، چارچوبی

۱. لورنس باردن، تحلیل محتوا، ص ۲۹

۲. کلوس کرپندورف، مبانی روش‌شناسی تحلیل محتوا، ص ۲۸

۳. مرتضی عزتی، روش تحقیق در علوم اجتماعی، ۲۳۰ و ۲۳۱

را معرفی می‌کند که محقق در محدوده آن می‌تواند به فعالیت بپردازد. این چهارچوب دارای سه کارکرد؛ تجویزی، تحلیلی و روش‌شناختی است. تجویزی به این معنا که باید راهنمای مفهوم‌سازی و طرح عملیاتی تحلیل محتوا برای هر نوع وضعیتی معین باشد. تحلیلی بودن نیز بدین معناست که باید بتواند بررسی انتقادی نتایج تحلیل دیگران را تسهیل کند. روش‌شناختی بودن آن نیز بدین معناست که باید به رشد و پیشرفت نظام‌مند روش‌های تحلیل محتوا بینجامد.^۱

مقوله

موفقیت تحلیل محتوا به داشتن مقولاتی درست و سپس واحدهاست. مقوله‌ها در اصل با فرضیه‌ها در ارتباطاند و در مواردی می‌توان گفت همان فرضیه‌ها هستند که در قالب معرف‌ها یا شاخص‌ها ترجمه شده‌اند. وقتی فرضیه‌های مطالعه به روشنی تعریف شدند، آن‌ها را باید در مقوله‌های تجزیه و تحلیل قرار داد. در حقیقت، مقوله‌ها، سرفصل‌ها یا عناوینی هستند که در تحلیل محتوا اساس کار قرار می‌گیرند و برحسب واحدهای مختلف طبقه‌بندی می‌شوند.

همچنین با استناد به تعریف عملیاتی متغیر می‌توان مفهوم مقوله‌ها را به خوبی دریافت. تعریف عملیاتی هر متغیر از صفات مستتر در آن متغیر تشکیل شده است که این صفات‌های مستتر همان مقوله‌ها هستند. در این صورت اگر همه مشاهدات تحت یکی از صفات موجود در یک متغیر کدگذاری شوند، مسئله مبنای مشاهده به آسانی حل می‌شود.

به عقیده لورنس باردن، تحلیل محتوا یکی از فنون تحقیق است که برای توصیف عینی، منظم و کمی محتوای آشکار ارتباطات به‌کار می‌رود و هدف آن تفسیر آن اطلاعات است. لذا قواعد مربوط به خود را دارد و مقوله‌ها نیز که از تفکیک محتوای اطلاعات به‌دست می‌آیند، برای اینکه معتبر باشند، باید بر مبنای این قواعد تنظیم شوند. این قواعد با وجود اینکه به ندرت قابل اجرا هستند، ولیکن تا حد امکان، لازم‌الاجرا می‌باشند. طبق این قواعد مقولات باید دارای ویژگی‌های زیر باشند:

۱. کلوکس کریپندورف، مبانی روش‌شناسی تحلیل محتوا، ص ۳۱

همگن باشند، یعنی دارای مضامین یکسان باشند. انحصاری باشند، لذا یک عنصر محتوا نمی‌تواند در دو مقوله به صورت اتفاقی به کار برود.

جامع باشند، تمام متن باید مورد استفاده قرار گیرد، نه تنها بخش خاصی از آن‌ها عینی باشند، یعنی کدگذاران مختلف باید همگی به یک برداشت و نتیجه واحد برسند. متناسب باشند، مقولات انتخابی باید منطبق با هدف و نوع محتوا باشند.^۱ فیروزان نیز معتقد است که رده‌ها و شاخص‌ها (مقولات) واسطه میان موضوع پژوهش، نظریه‌ها و فرضیه‌ها و همچنین داده‌های محتوا هستند و می‌بایست؛ هدف پژوهش را به درستی بیان نمایند، یعنی تعاریف مفهومی یا نظری، به تعاریف عملی قابل اعتماد و متعبر مبدل شده باشند.

جامع باشند، یعنی همه داده‌های محتوا در یکی از رده‌ها جای بگیرند. (معمولاً به منظور تضمین جامعیت، در پایان رده‌ها، رده‌ای به نام متفرقه یا سایر افزوده می‌شود) دو به دو مانع الجمع باشند، یعنی یک داده محتوا در دو رده جای نگیرد. مستقل باشند، یعنی تخصیص یک واحد به رده‌ای، در رده‌بندی دیگر واحدها مؤثر نباشد.^۲

شرایط تحلیل محتوا

طبق توضیحات بیان شده در تعاریف فوق سه شرط عینیت (Objectivity)، نظام‌مندبودن (Systematic) و کلیت (Generality) مورد توافق است که وجود هر کدام برای تحقق تحلیل محتوای علمی لازم و ضروری می‌باشد. هر چند در کلام برخی با عبارات متفاوتی همچون توازن و بی‌طرفی ذکر شده باشد، اما برخی دیگر شرط آشکار بودن (Obvious) را نیز بر آن اضافه کرده‌اند.

شرط عینیت تصریح می‌کند که هر مرحله از فرایند پژوهش باید بر اساس قواعد، احکام و روش‌های مشخص انجام گیرد به گونه‌ای که تصمیم‌گیری در مورد جایگاه

۱. لورنس باردن، تحلیل محتوا، ص ۳۵

۲. توفیق فیروزان، روش تحلیل محتوا، ص ۲۲۲

یک واحد تحلیل در بین مقوله‌های مختلف بر اساس معیارهای از پیش تعیین شده صورت بگیرد و دیدگاه نهایی تحلیل‌گران را به همراه داشته باشد.^۱

منظور از نظام‌مند بودن نیز این است که تمام عناصر موجود در محتوا در تجزیه و تحلیل مورد توجه قرار گیرد و بر اساس واحدها و مقوله‌هایی که برای بررسی در نظر گرفته شده‌اند، مورد تجزیه و تحلیل واقع شوند، بنابراین، هدف از منظم‌بودن تجزیه و تحلیل آن است که از هرگونه انتخاب خودخواهانه که در آن تنها به عناصر قابل انطباق با نظریات تحلیل‌گر توجه شود، جلوگیری کند.

شرط نظام‌دار بودن، وابسته به این است که بر اساس قواعد مشخصی دایره شمول و گستره محتوا یا مقوله‌ها روشن گردد. رعایت این شرط باعث جلوگیری از سوگیری جمع‌آوری اطلاعات به سمت تمایلات پژوهش‌گر در فرضیات خود می‌شود.^۲

اما هرگونه جمع‌آوری اطلاعات به طور عینی و نظام‌دار را نمی‌توان تحلیل محتوا نامید مگر آنکه شرط اساسی دیگر که ارتباط نظری بین یافته‌هاست. مانند مقایسه ویژگی‌های دیگر همان اسناد، منابع دیگر، خصوصیات اشخاصی که آن سند را به وجود آورده‌اند، شرایط اجتماعی زندگانی صاحب سند و مخاطبان این اسناد مورد بررسی قرار گیرند.^۳

بنابراین تحلیل محتوا وابسته به مقایسه است و نوع مقایسه را چارچوب نظری پژوهش‌گر تعیین می‌کند. به علاوه شروط عینیت، نظام‌دار بودن و کلیت منحصر به روش تحلیل محتوا نیست، بلکه در دیگر پژوهش‌های علمی نیز رعایت این شرایط ضروری است. در یک معنای کلی روش تحلیل محتوا به‌کارگیری روش‌های علمی برای بررسی محتوای مدارک اسنادی است.^۴

همچنین در تجزیه و تحلیل محتوا، الزاماً باید به متن یا پیام آشکار توجه شود و از استنباط‌های شخصی و پیش‌داوری‌های تحلیل‌گر درباره محتوای مورد نظر جلوگیری

۱. آل. آر هولستی، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ص ۱۴

۲. همان، ص ۱۴

۳. کلوس کریپتدورف، مبانی روش‌شناسی تحلیل محتوا، ص ۲۶

۴. آل. آر هولستی، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ص ۱۴